

نقدی بر بخشی از کتاب بازخوانی فقهی امر به معروف و نهی از منکر

استاد مصطفی محقق داماد

حجت‌الاسلام والمسلمین محمدرضا فاضل کاشانی

اگر نیروهای انتظامی و پلیس نتوانند، جلوی تخلفات را به استناد به قانون بگیرند، مملکت دچار هرج و مرج می‌شود. در علم حقوق هرکسی را که در هر مملکتی به‌عنوان ساکن و یا مسافر حضور داشته باشد، ملزم به عمل به مقررات آن مملکت می‌داند و عملاً در صورت تخلف با شخص خاطی برخورد می‌شود. اگر ما برای قوانین بشری چنین حقی را قائلیم و آن را تحسین می‌کنیم و جلوه‌ای از قانون‌مداری تلقی می‌نماییم، چگونه به خود جرأت می‌دهیم که با تحریف معنوی، معنایی را که در قرون متمادی همه علمای اسلام در همه فرق از آیات و روایات امر به معروف فهمیده‌اند، کنار زده و به‌عنوان بازخوانی، این فوج عظیم از ادله را تفسیر به‌رای کنیم و رأی خود را به اسلام نسبت بدهیم و آیا در گروه «من فسر القرآن برأیه» قرار نخواهیم گرفت؟! چرا قانون الهی چنین احترامی را نزد ما نباید داشته باشد. «ما لَکُم لَّا تُرْجَوْنَ لِلَّهِ وَفَازَا» (نوح: ۱۳)

پنج: گوینده در سخنان خود از مسیر علمی و برهانی خارج شده و به خطابه و جدل روی آورده است و متأسفانه شیوه‌های تبلیغاتی بیگانگان را پیش گرفته و در سخنان خود، مقداری هم سیاه‌نمایی کرده است. ما از ایشان می‌پرسیم: آیا واقعاً همه آمران به معروف یک چوب دست گرفته و به همه می‌خواهند بگویند، ما از شما بهتریم و شما نمی‌فهمید و من می‌فهمم و از تو بهترم؟! و اگر تعداد قلیلی ناشیانه چنین عمل کنند، ما باید اصل حکم الهی را دگرگون کنیم؟! و زیر سؤال ببریم؟! آیا این هنر است که با رسانه‌های مسموم دشمنان اسلام هم‌نوا شویم و احکام مسلم اسلام را زیر سؤال ببریم و خواسته آنان از زبان یک عالم دینی شنیده شود؟ یا آنکه وظیفه این است که از احکام الهی حراست کرده و آن‌ها را آن‌گونه که هست، درست بفهمیم و به‌صورت معقول تفسیر کنیم که موجب پذیرش همگان گردد و همان‌گونه که حضرت ثامن‌الحجج ^(ع) فرمود: «لو علم الناس محاسن کلامنا، لا تجعوننا»، بصیرت‌افزایی کرده و فوج عظیمی از مردم را به پیروی با رغبت به احکام الهی سوق دهیم؟ که در این صورت است که مشمول رحمت الهی خواهیم شد.

شش: نوآوری در مطالب علمی بسیار پسندیده و مطلوب است؛ اما برای خود، قواعد و موازینی دارد و نباید به هدم دین منجر شود؛ شخص فکر کند، آنچه تا به حال گفته شده، متناسب با زمان‌های پیشین بوده و اکنون تاریخ مصرف آن گذشته و مندرس شده است و با چهره‌ای شادمان، فهم پیشینیان و سلف صالح را زیر سؤال برده و به قول خودشان مطلبی را از نو ارائه دهند؛ اگر چنین باشد، این خطر بزرگی است که دین را تهدید می‌کند: هر روز حکمی از احکام اسلام دست‌خوش تحریف معنوی شده و زیر سؤال می‌رود، یک روز نماز، روز دیگر صوم، روز دیگر جهاد و حج و حجاب و حدود و دیات و احکام ارث ... و کار به جایی می‌رسد که «لم یبق من الإسلام إلا إسمه».

هفت: آیا آمر به معروف می‌گوید: هرچه من دستور می‌دهم، عمل کن و یا می‌گوید: برادر و خواهر مسلمان! این کار را بکن یا این کار را نکن؛ چون دستور خداوند متعال است. آیا این توهین به کرامت طرف مقابل است و یا سوق دادن او به مرتبه‌ای بالاتر از کرامت انسانی است؟! هشت: در بحث امر به معروف و نهی از منکر، فقهای اسلام فرموده‌اند: اگر فاعل منکر و تارک معروف عالم به

دارد که از حدّ احصاء خارج است و در این مختصر، مجالی برای پرداختن به آن‌ها نیست.

● **سده:** در قرآن کریم سوره توبه آیه ۷۱ آمده است: ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾.

در این آیه شریفه خداوند متعال این ولایت و برتری را به آمران به معروف و ناهیان از منکر به‌صورت مطلق، زن و مرد، جوان و پیر، حاکم و غیرحاکم و ... داده است که متخلفان از دستورات الهی را امر و نهی کنند.

حال سؤال این است که اگر ولی‌ای که خداوند به او، این ولایت را داده است، به مولی‌علیه خود امر کند، این فضولی است؟! و یا آنکه باید گفت: او عمل به وظیفه کرده و اگر از آن سر باز زند، قابل توبیخ و سرزنش و مستحق عقاب است؛ همان‌طوری که در آیات و روایات فراوانی به آن تصریح شده است.

● **چهار:** آیا گوینده، این سخن را در مورد مقررات حکومتی نیز قائل است؟!

اگر نیروهای انتظامی و پلیس نتوانند، جلوی تخلفات را به استناد به قانون بگیرند، مملکت دچار هرج و مرج می‌شود. در علم حقوق هرکسی را که در هر مملکتی به‌عنوان ساکن و یا مسافر حضور داشته باشد، ملزم به عمل به مقررات آن مملکت می‌داند و عملاً در صورت تخلف با شخص خاطی برخورد می‌شود. اگر ما برای قوانین بشری چنین حقی را قائلیم و آن را تحسین می‌کنیم و جلوه‌ای از قانون‌مداری تلقی می‌نماییم، چگونه به خود جرأت می‌دهیم که با تحریف معنوی، معنایی را که در قرون متمادی همه علمای اسلام در همه فرق از آیات و روایات امر به معروف فهمیده‌اند، کنار زده و به‌عنوان بازخوانی، این فوج عظیم از ادله را تفسیر به‌رای کنیم و رأی خود را به اسلام نسبت بدهیم و آیا در گروه «من فسر القرآن برأیه» قرار نخواهیم گرفت؟! چرا قانون الهی چنین احترامی را نزد ما نباید داشته باشد. «ما لَکُم لَّا تُرْجَوْنَ لِلَّهِ وَفَازَا» (نوح: ۱۳)

پنج: گوینده در سخنان خود از مسیر علمی و برهانی خارج شده و به خطابه و جدل روی آورده است و متأسفانه شیوه‌های تبلیغاتی بیگانگان را پیش گرفته و در سخنان خود، مقداری هم سیاه‌نمایی کرده است. ما از ایشان می‌پرسیم: آیا واقعاً همه آمران به معروف یک چوب دست گرفته و به همه می‌خواهند بگویند، ما از شما بهتریم و شما نمی‌فهمید و من می‌فهمم و از تو بهترم؟! و اگر تعداد قلیلی ناشیانه چنین عمل کنند، ما باید اصل حکم الهی را دگرگون کنیم؟! و زیر سؤال ببریم؟! آیا این هنر است که با رسانه‌های مسموم دشمنان اسلام هم‌نوا شویم و احکام مسلم اسلام را زیر سؤال ببریم و خواسته آنان از زبان یک عالم دینی شنیده شود؟ یا آنکه وظیفه این است که از احکام الهی حراست کرده و آن‌ها را آن‌گونه که هست، درست بفهمیم و به‌صورت معقول تفسیر کنیم که موجب پذیرش همگان گردد و همان‌گونه که حضرت ثامن‌الحجج ^(ع) فرمود: «لو علم الناس محاسن کلامنا، لا تجعوننا»، بصیرت‌افزایی کرده و فوج عظیمی از مردم را به پیروی با رغبت به احکام الهی سوق دهیم؟ که در این صورت است که مشمول رحمت الهی خواهیم شد.

شش: نوآوری در مطالب علمی بسیار پسندیده و مطلوب است؛ اما برای خود، قواعد و موازینی دارد و نباید به هدم دین منجر شود؛ شخص فکر کند، آنچه تا به حال گفته شده، متناسب با زمان‌های پیشین بوده و اکنون تاریخ مصرف آن گذشته و مندرس شده است و با چهره‌ای شادمان، فهم پیشینیان و سلف صالح را زیر سؤال برده و به قول خودشان مطلبی را از نو ارائه دهند؛ اگر چنین باشد، این خطر بزرگی است که دین را تهدید می‌کند: هر روز حکمی از احکام اسلام دست‌خوش تحریف معنوی شده و زیر سؤال می‌رود، یک روز نماز، روز دیگر صوم، روز دیگر جهاد و حج و حجاب و حدود و دیات و احکام ارث ... و کار به جایی می‌رسد که «لم یبق من الإسلام إلا إسمه».

هفت: آیا آمر به معروف می‌گوید: هرچه من دستور می‌دهم، عمل کن و یا می‌گوید: برادر و خواهر مسلمان! این کار را بکن یا این کار را نکن؛ چون دستور خداوند متعال است. آیا این توهین به کرامت طرف مقابل است و یا سوق دادن او به مرتبه‌ای بالاتر از کرامت انسانی است؟! هشت: در بحث امر به معروف و نهی از منکر، فقهای اسلام فرموده‌اند: اگر فاعل منکر و تارک معروف عالم به

منکر و معروف نیست و مرتکب خطا شده، اگر جاهل او، جاهل به موضوع است، امر به معروف و نهی از منکر لازم نیست؛ مگر در امور مهمّه که شارع به هیچ‌وجه راضی به انجام آن نیست؛ مثل قتل نفس محترمه؛ اما اگر ارتکاب جرم به‌جهت ندانستن خود حکم است، از باب ارشاد جاهل باید حکم ا الهی را به او تعلیم داد و در هر تعلیم و تعلّمی، معلّم به دلالت التزامی، به شخصی که جاهل است، می‌گوید: تو این مطلب را نمی‌دانی و چون نمی‌دانی، مرتکب این خطا شده‌ای. حال آیا این توهین به کرامت انسانی طرف مقابل است و یا موجب کم کردن شرمندگی و برداشتن بار ملامت از دوش اوست؟! و اگر اصرار بر این معنا دارید، باید باب تعلیم و تعلّم را کلاً مسدود کرد.

حضرت خضر ^(ع) به حضرت موسی ^(ع) در داستانی که مستحضرید -نه با زبان بی‌زبانی بلکه- صریحاً می‌گوید: ﴿إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا﴾ وکیف تَصْبِرُ عَلٰی مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ خُبْرًا! (لکهف: ۶۹) آیا این سخن، توهین به حضرت موسی ^(ع) بود؟! و یا آنکه موجب رشد و بالا بردن مرتبه صبر او گردید.

● **نه:** اگر گوینده اصرار بر گفته خود دارد، باید گفت: شما نیز گرفتار همین مشکل شده‌اید که از آن فرار می‌کنید و «کثر الی ما فَرَّ» شده است؛ زیرا در این اظهار نظر می‌خواهند بگویند، همه علماء از صدر اسلام تاکنون در طول چهارده قرن این مطلب را نفهمیده‌اند و من فهمیده‌ام، چگونه این جرأت را به خود می‌دهید و این توهین را به کرامت انسان‌های فرهیخته‌ای که همه سرمایه علمی خود را مدیون آن هستیم، روا دارید؟!

● **ده:** اینکه صورت مسئله را نباید فراموش کنیم؛ سخن درباره کسی است که معروف را عالمانه و عامدانه و با اصرار ترک می‌کند و منکر را با همین قیود مرتکب می‌شود. آیا ادله‌ای که کرامت انسان را اثبات می‌کند، در چنین شرایطی هم، برای چنین شخصی که با علم و به‌عمد و اصرار و با لجاجت احکام الهی را هتک می‌کند، کرامتی را قائل است؟!

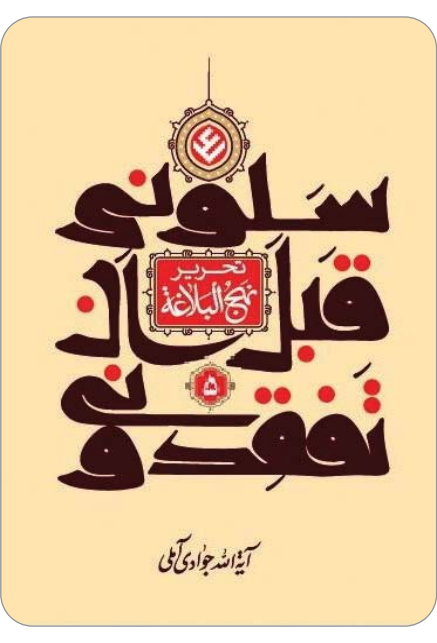
آیا این مثل شخصی نیست که حرمت حرم را نگه نمی‌دارد و در حرم امن الهی، جرمی را مرتکب می‌شود؟! همان‌گونه که ادله حرمت حرم، این موارد را شامل نمی‌شود، ادله کرامت انسان هم، منصرف از این موارد است. بلی، نمی‌توان به او فحش داد و یا توهین کرد یا به او تهمت زد و ...

● **یازده:** اگرچه آیات و روایاتی داریم که ترغیب به رفتار نیک و پرهیز از محرمات می‌کنند؛ مثل آیه شریفه ۴۴ سوره بقره که می‌فرماید: ﴿اتَّقُوا اللَّهَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ بِالْإِيمَانِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ و روایاتی که چنین مفادی را با تعبیر مختلف ترغیب می‌کنند: مثل: «کونوا دعاة لنا للناس» بغیر اَلنستکم [صامتین]، (کافی، ۲، ص:۷۸؛ دعائم‌الاسلام، ۱، ص:۵۶)

اقا این آیات و روایات، نافی امر به معروف به زبان و گفتار نیست و اثبات شین نفی ماعدا نمی‌کنند؛ بلکه می‌توان گفت: این مورد از مقولهٔ امر به معروف و نهی از منکر خارج است و اشعار به وظیفه دیگری که بر هر مسلمانی فی حدّ نفسه واجب دارد، چه با شخص متخلفی مواجه باشد و یا نباشد، اگرچه می‌توان آن را از شرایط تأثیر امر به معروف و نهی از منکر دانست؛ شخص وظیفهٔ شرعی خود را انجام می‌دهد. بلی این رفتار اثر امر به معروف و نهی از منکر را نیز همراه دارد و چه‌بسا، ما را از امر به معروف و نهی از منکر بی‌نیاز کند. همان‌گونه که گاهی موعظه و نصیحت به‌صورت عمومی، بدون اینکه فرد خاطی را مخاطب قرار دهیم، تأثیر ویژه‌ای دارد و نوبت به امر به معروف و نهی از منکر نمی‌رسد؛ ولی هیچ‌کدام از اینها با بقای منکر و ترک معروف، نافی وظیفه امر به معروف و نهی از منکر با وجود شرایط و رعایت مراتب آن نیست.

● **دوازده:** گوینده به مراتب امر به معروف و نهی از منکر که در متون شرعی در کلمات فقهاء مطرح شده است، قلبی و زبانی و بدی و مراتبی که برای هریک از آن‌ها نیز در نظر گرفته شده، هیچ توجهی نکرده است؛ آیا تمام این مراحل با معنایی که ایشان ارائه داده‌اند، سازگار است؟!

«ان أريد الأصلاح، ما استطعت وما توفيقی ألا بالله علیه توکلت و الیه انیب».

● اخبار کوتاه ایــــران

● **افزایش سهم درآمدهای پایدار از بودجه عمومی:** خاندوزی، وزیر اقتصاد و سخنگوی اقتصادی دولت در نشست خبری: در سه سال گذشته نسبت درآمدهای پایدار که مجموع درآمدهای غیرنفتی و استقراض را شامل می‌شود، به ۵۲ درصد در سال ۱۴۰۲ افزایش پیدا کرد و امیدوارم، در سال ۱۴۰۳ به نسبت ۶۰ درصد نزدیک شوم.

● **افزایش ۳۰درصدی سهم بخش سلامت در بودجه:** داوود منظور، رئیس سازمان برنامه و بودجه: سهم بخش سلامت در بودجه، ۲۰درصد افزایش یافته و به ۴۰۹همت رسیده است. ۲۵هزار نیروی جدید برای کادر درمان در نظر گرفته شده است. ۴هزارمیلیارد تومان برای تکمیل کادر درمان در نظر گرفته شده است.

● **خریداران ارز مشمول مالیات خواهند شد:** معاون اداره سیاست‌های اقتصادی بانک مرکزی: با توجه به اقدامات صورت‌گرفته در حوزه حکمرانی ریال، از آنجا که یک طرف معاملات در بازار ارز، به تراکنش‌های ریالی ختم می‌شود، احتمال قرارگیری خریداران ارز در زیر چتر مالیاتی بسیار بالا خواهد بود. نکته دیگر اینکه در شرایطی که بازار ارز دچار التهاب و نوسان شدید است، احتمال عرضه ارز تقلبی بالاتر خواهد بود و با توجه به اینکه یک معامله غیرمجاز صورت گرفته، امکان پیگیری و شکایت در محاکم قضایی برای مال‌باختگان احتمالی وجود ندارد.

● **درصدد ادامه طرح کالابِرگ الکترونیکی هستیم:** منظور، رئیس سازمان برنامه و بودجه: تأمین منابع کالابِرگ که از بهمن‌ماه شروع و تا اردیبهشت ادامه دارد، به‌صورت کامل انجام شده است. برای ادامه طرح کالابِرگ در بودجه سال ۱۴۰۳ پیش‌بینی‌هایی کردیم که در مجلس درحال رسیدگی است. با توجه به کمکی که این طرح به ۷ دهک اول می‌کند، علاقه‌مند هستیم که این طرح را ادامه دهیم.

● **طرح سؤال از قوه قضائیه به‌دلیل استتکاف از قانون وکلا:** عضو کمیسیون حقوقی و قضائی مجلس: مجلس مجدداً از وزارت دادگستری و قوه قضائیه به‌دلیل جذب نشدن وکیل در آزمون ۱۴۰۱ کانون وکلا طرح سؤال خواهد کرد. تقریباً یک سال از تصویب قانون تسهیل مجوز کسب و کار می‌گذرد؛ اما متأسفانه هنوز هم بخشی از پذیرفته‌شدگان ۱۴۰۱ بعد از یک سال به‌دلیل کارشنکی کانون وکلا نتوانسته‌اند پروانه خود را دریافت کنند.

● **خریدوفروش غیرقانونی امتیاز نهضت ملی مسکن:** درحالی خرید و فروش امتیاز واحدهای نهضت ملی مسکن غیرقانونی است که در شهرهای پردیس و پرند این کار با قیمت‌های نسبتاً بالا(۳۰ تا ۵۰ میلیون تومان) در حال انجام است. پیگیری‌ها نشان می‌دهد، خرید و فروش غیرقانونی نهضت ملی مسکن پردیس، تا قیمت حدود ۲ میلیارد تومانی هم انجام می‌شود.

● **زعفران ایران به اسم کشورهای دیگر صادر می‌شود:** عضو شورای ملی زعفران ایران: تصور می‌کنیم، تولیدکننده اول زعفران در دنیا هستیم؛ ولی هند، یونان، مراکش، اسپانیا هم وارد عرصه شده و تولیدکنندگان قدری هستند. زعفران ایران، از کشور خارج می‌شود و سپس با اسم کشورهای دیگر مجدداً صادر می‌شود. در دهه ۶۰ تا ۹۰ در هر هکتار بین ۶ تا ۷ کیلو زعفران تولید می‌کردیم؛ اما اکنون به ۲ کیلو در هر هکتار رسیده است.

● **فقط ۵ میلیارد تومان مالیات از خانه‌های خالی اخذ شد:** در سال گذشته بر اساس آمار عملکرد سازان امور مالیاتی کشور، حدود ۲۸ همت مالیات بر ثروت ... و خانه‌های خالی از سکنه وصول گردیده است. نکته جالب توجه اینکه در یک سال گذشته تنها ۵ میلیارد تومان از محل خانه‌های خالی از سکنه وصول گردیده است.

● **سقف تراکنش خرید افزایش یافت:** بانک مرکزی حداکثر تراکنش خرید روزانه را ۱۰۰ میلیون تومان افزایش داد و به ۲۰۰ میلیون تومان رساند. این دستورالعمل از ۳۰ فروردین‌ماه ۱۴۰۳ اجرا خواهد شد.

● **افزایش ۴ برابری ظرفیت تولید کارت سوخت:** مدیر سامانه هوشمند سوخت: تجهیزات تولید کارت سوخت در حال به‌روزرسانی است؛ ظرفیتی که می‌تواند امکان تولید کارت سوخت را به ۸۰ هزار کارت سوخت در روز برساند. روزانه بین ۱۲ تا ۱۵ هزار نفر از هم‌وطنان متقاضی ثبت‌نام و دریافت کارت سوخت هستند.

● **دولت هیچ نفعی از نوسانات نرخ ارز نمی‌برد:** سخنگوی اقتصادی دولت: این رویکرد که دولت برای تأمین بودجه خود، تن به افزایش قیمت ارز می‌دهد، یک رویکرد اشتباه است. دولت نفت خود را با نرخ ارز تسعیر می‌کند که در بودجه مشخص شده و سایر قیمت‌ها هیچ نفعی برای دولت ندارد. علاوه بر آن، ملاحظات سیاسی دولت‌ها و همچنین ملاحظات اجتماعی نیز، دولت‌ها را به سمت ثبات بازارها هدایت می‌کند.

● **توسعه همکاری‌های منطقه‌ای در زمینه پزشکی:** مدیرکل دفتر منطقه مدیترانه شرقی سازمان جهانی بهداشت در دیدار با وزیر بهداشت کشورمان: جمهوری اسلامی ایران در زمینه علوم پایه و توانایی‌های درمانی از برترین‌های منطقه است. سازمان جهانی بهداشت در تلاش است، آثار سوء تحریم‌ها علیه ایران را کاهش دهد.

● **تبدیل بیش از ۳۰۰ هزار مجوز کاغذی به شناسه یکتا:** رئیس مرکز بهبود فضای کسب و کار وزارت اقتصاد: دارندگان مجوزهای کاغذی تا پایان اردیبهشت فرصت دارند، مجوزهای خود را به مجوزهای جدید دارای شناسه یکتا تبدیل کنند. ● **ثبت بالاترین میزان تولید فولاد ایران در سال ۱۴۰۲:** انجمن تولیدکنندگان فولاد ایران: تولید فولاد کشور در مجموع یکساله ۱۴۰۲، از ۳۲ میلیون تن فراتر رفته که بالاترین میزان در تاریخ تولید فولاد کشور است. پس از آن، تولید آهن اسفنجی، بیشترین رشد تولید را نسبت به‌مدت مشابه سال گذشته‌اش (۱۴۰۱) داشته است.

● **آغاز خرید با موبایل و بدون کارت در ۶ بانک:** مدیر روابط عمومی بانک مرکزی: طرح کهنرا در ۶ بانک کشاورزی، تجارت، ملت، ملی، آینده و صادرات آغاز شده و با این طرح، تراکنش بانکی با برنامه‌های هوشمند تلفن همراه بدون نیاز به کارت‌های بانکی انجام می‌شود.

جلد پنجم کتاب ارزشمند «سلونی قبل آن تفقدونی، تحریر نهج‌البلاغه» به‌قلم حکیم متاله حضرت آیت‌الله جوادی آملی، به زیور طبع آراسته شد. به گزارش پایگاه اطلاع‌رسانی بنیاد بین‌المللی علوم وحیانی اسراء، تحریر نهج‌البلاغه حضرت آیت‌الله جوادی آملی با عنوان «سلونی قبل ان تفقدونی»، شرح و تبیین فقرات خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های نهج‌البلاغه است که معظم‌له این سلسله مباحث را از سال ۱۳۷۱ در خطبه‌های نماز جمعه شهر مقدس قم آغاز نمودند و سپس در جلسات درس اخلاق معظم‌له ادامه پیدا کرد. برخی از موضوعات مهمی که در این اثر بدان‌ها پرداخته شده است، عبارتند از:
* ستمگری بنی‌امیه در تقسیم بیت‌المال؛

چاپ جلد پنجم «تحریر نهج‌البلاغه» اثر آیت‌الله‌العظمی جوادی آملی

امیرمؤمنان ^(ع)؛
* تنظیم امور علمی بر پایه امور عینی جهان؛
* ویژگی‌های هدایت‌گری عترت پیامبر ^(ص)؛
* هدفمندی خلقت انسان و هدایت الهی؛
* اوصاف هشت‌گانه خدا؛
* درجات و منازل گوناگون بهشت؛
* احتجاج امیرمؤمنان ^(ع) با مردم؛
* ویژگی‌های بندگان محبوب خدا؛
* برکات محبت الهی؛
* ویژگی‌های عالم‌نمایان فاسق و منافق؛
* تحلیل انسان‌شناسانه.
علاقه‌مندان به تهیه آثار آیت‌الله‌العظمی جوادی آملی می‌توانند به سایت www.nashresra.ir مراجعه کنند.

* محورهای کلی احکام مال در نظام اسلامی؛
* استغفار معصوم ^(ع)؛
* مبارزه امیرمؤمنان ^(ع) با جاهل علمی و جهالت عملی؛
* تبیین نظری و اقدام امیرمؤمنان ^(ع) برای ابطال بافته‌های منجمان احکامی؛
* بررسی نقصان ایمان، عقل و بهره مادی زنان؛
* ارزش و جایگاه زن در اسلام؛
* معرفی دنیا و چرایی آن؛
* بهره‌گیری اولیای الهی از تجارتخانه دنیا؛
* رهبران الهی حافظان ثنوی جامعه؛
* اوصاف و حالات پرهیزگار خردمند؛
* منابع گوناگون علم انسان کامل معصوم ^(ع)؛
* اقرار ابن ابی‌الحدید درباره منزلت علمی و عملی